

Kayıt Dışı Ekonomi-Vergi Denetimi-İdari Yapı (3)

Maliye ve Sigorta Yorumları 01 Mart 2006

1. GİRİŞ

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkilerinin de bulunduğu iddia edilmektedir. Böylece kayıt dışı ekonominin etkilerini, olumlu ve olumsuz etkiler şeklinde ortaya koymak mümkündür. Kayıt dışı ekonominin gerek ülkemizde gerekse diğer ülkelerdeki boyutları ile ölçme yöntemleri her zaman merak konusu olmuştur.

Bu yazımızın konusunu da bu hususlar oluşturacaktır.

2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN (İDDİA EDİLEN) OLUMLU ETKİLERİ

1. Kayıt dışı ekonomi istihdamı artırır: Kayıt dışılığın olduğu durumlarda ücret ödemelerinden vergi kesilmeyeceği için ücretlerde bir düşüş olmadan emek talebi artacaktır. Yani işverenler daha düşük işçilik maliyetleriyle karşılaşacaklar, işçilerin ise reel ücretleri artacaktır.

2. GSMH seviyesi yükselir: GSMH' nın kendi başına tüketim düzeyinden etkilenecek ve tüketimin artmasıyla çarpanın etkisiyle GSMH seviyesi yükselecektir.¹

3. Milli gelir seviyesi yükselir: Vergi kaçakçılığı, vergi kaçırıcıların kullanılabilir gelirini artırır. Bu durumda ekonomide tüketim mallarına talep artar, tüketim mallarına olan talep artışı yatırım mallarına olan talep seviyesini de yükseltir. Sonuçta yatırımların artmasıyla milli gelir seviyesi yükselecektir.

4. Ekonomik büyüme oranını artırır: Kişi ve kurumlar, vergiyi oto-finansman yöntemi olarak kullanıp büyümelerini sürdürebilmektedirler. Ekonomik büyümenin öncelikli tercih olduğu bir ülkede, eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler kişiler elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar yarattığı ileri sürülebilir.²

5. Sosyal patlamaları önler: Buna göre, ağır vergi yükü altındaki mükellefler zorunlu ihtiyaçları ile faaliyetlerini devam ettirebilmek için vergi kaçırmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece kayıt dışı ekonomi ile beraber devletin vergi gelirleri azalmakta ise de sosyal patlamalar engellenmiş ve ekonomiye canlılık getirilerek resesyon ve depresyon görülmemiş olur.

3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMSUZ ETKİLERİ

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin büyümesi, ya da kayıtlı ekonominin küçülmesinin sonuçlarını ana başlıklar halinde toplamak gerekirse;

1. Devletin vergi gelirleri azalır: Kayıt dışı ekonominin büyümesi, kayıtlı ekonominin küçülmesine sebep olur, bu da devletin vergi gelirlerinin azalması demektir. Bu durumda devlet ya borçlanacaktır ya da para basma politikası izleyecektir.

2. İstatistiki verilerin sağlıklı olmasına neden olur: İstatistiki bilgilerin sağlıklı olması nedeniyle alınacak ekonomik önlemlerin dozu ayarlanamaz. Dolayısıyla sorunların teşhis ve tedavisinde sağlıklı karar verilemez.

¹ YILMAZ Gülay, Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı İle İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye' de Yer altı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Özel Sayı Prof. Dr. Halil NADAROĞLU' na Armağan, Yıl: 1998, Cilt: XIV, Sayı:1, s. 486

² KILDİŞ Yusuf, Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri, Vergi Sorunları Dergisi, Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Eylül/2000, Sayı 144, s. 207

3. Rekabet eşitsizliğini doğurur: Kayıt dışı ekonomi kapsamında faaliyette bulunanlar diğerlerine oranla daha az veya hiç vergi vermedikleri için rekabet eşitsizliğini doğurur. Ayrıca vergilerini tam ödeyenler, rekabet edebilmek için diğerlerini takip etmek zorunda kalırlar. Kayıt dışılık gün geçtikçe artarak büyür.

4. Sosyal güvenlik sistemini çökme noktasına getirir: Kayıt dışı ekonominin büyümesi, kayıtsız çalışanların sayısını da artırır. Böylece sosyal güvenlik sisteminin gelişimi durma noktasına gelir.

4. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonominin boyutları sürekli merak edilmiş ve bilinmek istenmiştir. Bu amaçla çok sayıda tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Ancak geliştirilen yöntemlerle kayıt dışı ekonomiyi tam olarak ölçmek mümkün olmamıştır. Çünkü geliştirilen her bir yöntem bünyesinde bir takım zayıflıkları da barındırmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri ile bu yöntemlerin zayıflıkları ana başlıklar halinde sayılırsa:

1. Anket Metodu : Bu yöntemde bireylere doğrudan kayıt dışı ekonomiye katılımları sorulmakta, alınan cevaplara göre ölçme yapılmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonomide aktif olan bireylerin ankete cevap vermeyecekleri ve verseler bile cevaplarının gerçeği yansıtmayacağı düşünülebilir. Ayrıca anket yönteminin zorluğu ve maliyetinin yanı sıra sadece anket yapılan yıla ilişkin sonuçlar vermesi nedeniyle de sürekli kullanılma özelliğine sahip değildir.³

2. Vergi Denetim ve İnceleme Metotları : Vergi denetim ve inceleme sonuçlarına göre genelleme yapmak suretiyle kayıt dışı ekonomi tahmin edilebilmektedir. Vergi incelemeleri sonucu, beyan edilen matrah ve bulunan matrah farkları ile bulunan vergi farklarına ilişkin elde edilen bilgiler, denetim ve inceleme yapılan sektöre ait detaylı bilgi sağlama potansiyelini de ortaya çıkarmış olur. Ancak, denetim ve incelemelerin daha çok vergi otoritelerinde kaydı olanlar üzerinde yoğunlaşması, tamamen kayıt dışı olan ekonomik faaliyetlerin ve bireylerin dışarıda kalması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca denetim ve incelemelerin kalitesinin, yoğunluğunun azlığı dikkate alındığında bu yöntemin de kayıt dışılığı olduğundan düşük göstereceği ortadadır.⁴

3. Gelir ve Gider Arasındaki Fark : Genellikle bireyler gelirlerini gizleme eğiliminde olmalarına karşılık, harcamalarını gizlemedikleri veya gizleyemedikleri varsayımından hareketle, gelir üzerinden hesaplanan milli gelir ile harcama üzerinden hesaplanan milli gelir rakamları arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin tahmininde kullanılabilir. Ancak farklı tekniklerle hesaplanan milli gelir rakamları arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılması, kayıt dışı ekonomiyi gerçeğinden daha düşük gösterecektir. Çünkü bu yöntemde de bireylere harcama ve gelirleri ile ilgili sorular sorulmakta, her ikisi için ulaşılan rakamlar kullanılmaktadır.⁵

4. İşgücüne Katılım Oranı : Resmi iş gücüne katılma oranı, benzer özellikleri taşıyan ekonomilerdeki katılım oranları ile veya aynı ülkede kayıt dışı ekonominin hiç olmadığı ya da düşük olduğu bir dönemdeki katılım oranları ile karşılaştırılmaktadır. Gerçek ile resmi oran arasında ortaya çıkan farklar, parasal değerlere dönüştürülerek kayıt dışı ekonomi tahmin edilmektedir. Ancak bu yöntem gizlenen sermayeden elde edilen geliri kayıt dışı ekonomi tahmininde kullanamamaktadır. Ayrıca kayıt dışı sektörde kaç kişinin hangi süreyle çalıştığı ve verimliliklerinin ne olduğunun bilinmesindeki zorluklar ve bunlara dair keyfi sayılabilecek

³ SAVAŞAN Fatih, Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri, “Türkiye’ de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları” konulu 19. Maliye Sempozyumu, Yaklaşım Yayıncılık, Ağustos/2004, s. 55

⁴ SAVAŞAN, s. 56

⁵ SAVAŞAN, s. 57

varsayımlar bu metodun kayıt dışı ekonomiyi tahmindeki başarısını ve tahminlerin değerini etkilemektedir.⁶

5. Para Piyasasındaki İzlerden Hareketle Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini : Bu yöntem, kayıt dışı ekonomide daha çok nakit kullanıldığı varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımda kullanılan, dolaşımdaki para ve vadesiz mevduat verileri, her ülke ekonomisi için olan verilerdir. Kayıt dışı ekonominin olmadığı veya sifıra yakın olduğu bir dönemdeki nakit/vadesiz mevduat oranı, diğer yıllardaki oranla kıyaslanmakta, orandaki değişme kayıt dışı ekonomideki artış ya da azalışla açıklanmaktadır. Buna sabit oran yöntemi de denilmekte olup, bu yöntem de bir çok eleştiriye açıktır. Her şeyden önce baz yılı seçimindeki keyfilik ve bu yılda kayıt dışı ekonominin sifır ya da sifıra yakın olduğu varsayımı dışında, kayıt dışı sektörde ve kayıtlı sektörde paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımı da eleştiri konusudur.⁷

6. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Metodu : Fiziksel girdi metodu, üretimde kullanılan güç kaynaklarının miktarı tespit edilerek, üretimin ve GSMH' nin tahminine yöneliktir. Ancak kayıt dışı ekonomide gerçekleşen üretimin, emek-yoğun teknoloji kullanılması yüzünden, önemli bölümünün güç tüketimine bağlı olmaması ve üretimde teknolojik gelişmeler sayesinde realize edilen verimlilik artışının bu metotta göz önüne alınmaması, metodun noksan tarafını oluşturmaktadır.⁸

7. MIMIC (Çoklu Sebep-Çoklu Göstergeler) Yaklaşımı : Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin para, iş gücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden sadece birinden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanılır. Para, iş gücü ve üretim piyasaları göstergeleri, kayıt dışılığa neden oldukları teorik olarak ileri sürülen vergi yükü, devletin bürokrasisi ve kamu sektörü istihdam düzeyi gibi diğer yükler, enflasyon, işsizlik ve vergi etiği gibi değişkenlerle bir istatistiksel çerçeve içinde ele almaktır. Ancak, özellikle vergi etiği ve bürokratik yapılanma ya da kurumsal kalite gibi değişkenlere dair veri eksikliği, bu model yaklaşımını tartışma yaratmayacak kalitede verilerle her ekonomi için kullanılabilir olmaktan uzaklaştırmaktadır.⁹

5. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GSMH VE GSYİH İÇERİSİNDEKİ YERİ

Öncelikle Gayri Safi Milli Hasıla ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla' nın tanımını yapmak gerekir.

Gayri safi milli hasıla (GSMH), belli bir dönem içerisinde (genellikle bir takvim yılı içerisinde) sahip olunan üretim faktörleri (iş gücü, sermaye, toprak ve müteşebbis) yardımıyla elde edilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir.

Gayri safi milli hasıla ölçümleri, bir ekonominin farklı yıllardaki çıktılarını; halihazır çıktıyla potansiyel çıktı düzeyini, diğer bir ifadeyle, ekonominin tam istihdama ulaşması durumunda elde edilecek çıktı seviyesini karşılaştırmak için kullanılır.¹⁰

Gayri safi yurt içi hasıla ise, belli bir dönemde yurt içerisinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Gayri safi yurt içi hasılanın bir kısmı, diğer ülke vatandaşlarınca üretilmiş mal ve hizmetlerin değerlerini de içerir.¹¹

⁶ SAVAŞAN, s. 56

⁷ SAVAŞAN, s. 57

⁸ SAVAŞAN, s. 58

⁹ SAVAŞAN, s. 59

¹⁰ DORNBUSCH Rudiger-FISCHER Stanley, Makroekonomi, Çevirenler: AK Salih-FİSUNOĞLU Mahir-YILDIRIM Erhan-YILDIRIM Refia, McGraw-Hill-Akademi ortak yayını, İstanbul 1998, s. 132

¹¹ YILDIRIM Kemal-KARAMAN Doğan, Makroekonomi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:145, Eskişehir 2003, s. 52

Bazen gayri safi milli hasıla (GSMH) ile Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Aslında “milli gelir” ile “milli hasıla” aynı değere sahip olmakla beraber, aralarında fark vardır.

GSYİH ile GSMH arasındaki fark, belli bir ülkede üretimi yapılan bir ürünün bir kısmının yabancılara ait üretim faktörleri tarafından üretilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹²

Bunu formüle edersek; $GSMH = GSYİH + \text{Net dış faktör geliri}$. Şayet GSMH, GSYİH’ dan fazla olursa ülkenin vatandaşları diğer ülkelerde, yabancılardan o ülkede ürettiklerinden fazla katma değer ürettiği demektir.¹³

Öte yandan bir kısım ekonomik faaliyetlerin GSYİH’ da hesap dışı kalma olasılığı da bulunmaktadır. Bu husus, GSYİH’ yı ölçerken karşılaşılan temel sorunlardan birisidir. Esasında insanlar yasadışı olmayan bir kısım faaliyetlerini, bu faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerini, vergi yasaları ve diğer yasalara aykırı bir şekilde gizlemeye çalışırlar.

GSYİH’ nin kusursuz bir ölçü olması mümkün olmadığına göre, ülkede yaşayanların yaşam standartlarının doğru olarak belirlenmesinde ve isabetli ekonomik kararların alınmasında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğünü tahmin etmek ve GSYİH içerisindeki yerini belirlemek gerekir.

Türkiye’ deki genel bütçe vergi gelirlerinin GSYİH ve GSMH içerisindeki payları, diğer bir ifadeyle vergi yükü, 1995-2004 yılları itibariyle tablo halinde aşağıya çıkarılmıştır.¹⁴

YILLAR	VERGİ GELİRLERİ (1) YTL 1	GSYİH (2) YTL 2	VERGİ YÜKÜ (%) 1/2	GSMH (2) YTL 3	VERGİ YÜKÜ (%) 1/3
1995	1.084.350.504,0	7.762.456.071,3	14,0	7.854.887.166,7	13,8
1996	2.244.093.829,9	14.772.110.189,0	15,2	14.978.067.283,0	15,0
1997	4.745.484.021,0	28.835.883.135,0	16,5	29.393.262.147,0	16,1
1998	9.228.596.187,3	52.224.945.129,0	17,7	53.518.331.580,0	17,2
1999	14.802.279.916,3	77.415.272.000,0	19,1	78.282.966.809,0	18,9
2000	26.503.698.413,3	124.583.458.276,0	21,3	125.596.128.755,0	21,1
2001	39.735.928.149,7	178.412.438.499,0	22,3	176.483.953.021,0	22,5
2002	59.631.867.852,1	277.574.057.483,0	21,5	275.032.365.953,0	21,7
2003	84.316.168.755,7	359.762.925.944,0	23,4	356.680.888.222,0	23,6
2004	101.038.904.000,0	430.511.476.968,0	23,5	428.932.343.026,0	23,6

Kaynak: Vergi Gelirleri İçin Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı’ nın “<http://10.251.3.120/gelir2.nsf/d3bcfbabb69b239780256f98004c213a/83bc884d25939c2080256f980050b5d6?OpenDocument>” internet sitesi; GSYİH ve GSMH için DİE

(1) Yalnız Genel Bütçedeki Vergi Gelirlerini Kapsar.

(2) Cari Fiyatlarla (Yeni Seri)

NOT: 2004 Yılı bütçe kanununda ve önceki yıllarda red ve iadeler vergi gelirleri içerisinde yer aldığından, 2004 yılı rakamlarına da red ve iadeler dahil edilmiştir.

Vergi istatistikleri incelendiğinde, Türkiye’ de “genel bütçe gelirlerinin” ortalama olarak %80’ ini vergi gelirlerinin oluşturduğu, 1995 yılında vergi yükü %13,8 iken, 2004 yılında %23,6 olarak gerçekleştiği ve toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payının sürekli arttığı görülecektir. Hatta 1995 yılından itibaren toplam vergi gelirleri içerisinde, dolaylı vergiler dolaysız vergilerden daha fazla gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu husus, dolaylı vergilerin sürekli artırıldığı ya da dolaylı vergilerin artış oranının dolaysız vergilerden daha fazla olduğunu, bir başka bakış açısıyla da dolaysız vergilerde sürekli bir azalma olduğu anlamına gelir. Dolaysız vergilerdeki azalma da, “kayıt dışı ekonomi” ve “vergi denetiminin yetersizliği” ile izah edilebilir.

¹² DORNBUSCH - FISCHER, s. 133

¹³ YILDIRIM-KARAMAN, s. 53

¹⁴ Maliye Bakanlığı <http://www.gelirler.gov.tr/> internet sitesinden alınmıştır.

O halde Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin hacmini ortaya koymak gerekir. Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin hacmini tahminde en fazla, parasal yaklaşıma dayalı yöntemler olan ekonometrik yöntem, sabit oran ve işlem hacmi yöntemleri kullanılmıştır.

Ancak farklı yöntemlerle belli bir dönem için bulunan sonuçlar farklı olduğu gibi, aynı yöntem kullanıldığı halde yine farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, bazen verilerdeki yetersizliklerden, bazen de kullanılan yöntemin yapısındaki sorunlardan dolayı, Türkiye’deki kayıt dışı ekonomiyi açıklayıcı olamamış, sağlıklı olmayan sonuçlar ortaya koymuşlardır.

Bu arada GSMH tahminlerinde, DİE’ nün yıllık anket sonuçları ile sayım sonuçları esas alınmakta, ekonomik istatistiklerin tamamı ve sosyal istatistiklerin bir kısmı kullanılmakta ancak vergi kayıtları kullanılmamaktadır. Bu sebeple, Türkiye’de vergi otoritelerine bildirilmeyen gelirlerin bir kısmı GSMH tahminlerinde içerilmiş olabileceği gibi tersi de söz konusu olabilir.¹⁵

Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin tahmini çalışmaları sınırlı sayıda yapılmış olup, bu çalışmaların analizlerinden hareketle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında net bir yargıya varmak mümkün değildir.

1984-2004 yılları arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne yönelik farklı varsayımlarla yapılan bir kısım çalışmaların tahmin sonuçları (GSMH’ nın yüzdesi olarak) aşağıdaki gibidir.¹⁶

Araştırmayı Yapan	Kullanılan Tahmin Yöntemi	Büyüklüğün Ölçüldüğü Yıl	Tahmini Büyüklük (GSMH’ nın %’ si)
Osman ALTUĞ ¹⁷	Vergi Yaklaşımı	1992	35,0
Türkmen DİRDİYOK ¹⁸	Ekonometrik Yaklaşım	1984	27,3
	Vergi Yaklaşımı	1991	40,4
Y. İLGIN ¹⁹	Emisyon Hacmi Yak.	1998	82,5
	Emisyon Hacmi Yak.	1993	56,9
	Ekonometrik Yaklaşım	1992	48,8
Zehra KASNAKOĞLU ²⁰	Ekonometrik Yaklaşım	1990	7,8 (9,3; 7,2; 9,1)
Ahmet F. ÖZSOYLU ²¹	GSMH Yaklaşımı	1990	7,5
	İşlem Hacmi Yaklaşımı		11,5
A. TEMEL-A. ŞİMŞEK ²²	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4
	Ekonometrik Yaklaşım		7,9
Nebiye YAMAK ²³	Ekonometrik Yaklaşım	1994	10,0
E. Aktürk-H. ÖZER ²⁴	Ekonometrik Yaklaşım	2002	16,2

¹⁵ YILMAZ Gülay, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları” konulu 19. Maliye Sempozyumu, Yaklaşım Yayıncılık, Ağustos/2004, s. 26

¹⁶ KIZILOTLU Şükrü-ÇOMAKLI Şafak Ertan, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi, “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları” konulu 19. Maliye Sempozyumu, Yaklaşım Yayıncılık, Ağustos/2004, s. 124

¹⁷ ALTUĞ Osman, Kayıt dışı Ekonomi, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 360

¹⁸ DİRDİYOK Türkmen, “Türkiye’ nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini”, İktisat Dergisi, Mayıs-1993, Sayı 14, s. 54

¹⁹ Y.İLGIN, Kayıt dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları, DPT Yayınları, Yayın No:2492, Ankara 1999

²⁰ KASNAKOĞLU Zehra, “Monetary Approach to the Measurement of Unrecorded Economy in Turkey”, ODTÜ Gelişme Dergisi, vol:20, no:1-2, 1993

²¹ ÖZSOYLU Ahmet F., “Gizli Ekonomi-Tanımı, Sebepleri ve Türkiye’deki Boyutları”, İktisat Dergisi, Sayı 335/336, Şubat-Mart 1993

²² TEMEL Adil, ŞİMŞEK Ayşegül, YAZICI Kuddusi, Kayıt dışı Ekonomi, Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü, DPT Yayınları, Ankara-1994

²³ YAMAK Nebiye, “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü”, İşletme ve Finans, Sayı:126, Yıl:1996

²⁴ AKTÜRK Ergün, ÖZER H., AKAN Y., YAYLALI M., “Parasalcı Ekonometrik Yaklaşımla Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, İşletme ve Finans, Sayı 121, Şubat 2004

Kayıt dışı ekonomide ortaya çıkan kayıplardan biri de, kayıt dışı istihdam ile ilgilidir. 2004 yılı verilerine göre Türkiye’ de istihdam edilen 22 milyon 411 bin kişiden 5 milyon 599 bini Sosyal Sigortalar Kurumuna kayıtlı olarak çalışmaktadır. Bir milyon civarında olduğu iddia edilen yabancı kaçak işçiden de 4.000 kişi çalışma izni için başvurmuş, 1.500’ üne çalışma izni verilmiştir. Ayrıca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ nın 15.03.2004 tarih ve APK/320-923 sayılı açıklamasında 4,5 milyon kaçak işçinin bulunduğu belirtilmiştir.²⁵

Türkiye’ deki kayıt dışı ekonominin gerçekten çok büyük boyutlarda olup olmadığı, diğer bir kısım ülke ekonomileri ile mukayese edilince ortaya çıkacaktır.

Buna göre diğer ülkeler, ekonomik olarak gelişmişlikleri itibariyle kategorilere ayrılarak kayıt dışı ekonomi boyutlarının ortaya konması, ekonomiler hakkında daha doğru bilgi verecektir.

Ekonomileri gelişmiş ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı, sabit oran yöntemi kullanılarak aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir.²⁶

OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (%)

Ülkeler/Yıllar	1960	1978	89-90	90-93	94-95	96-97	99-2000	2000-2001*
Almanya	3,7	8,6	11,8	12,5	13,5	14,8	16,0	16,3
Amerika	6,4	8,3	6,7	8,2	9,2	8,8	8,7	8,7
Avustralya	-	-	10,1	13,0	13,8	13,9	14,3	14,1
Avusturya	4,6	8,9	5,1	6,1	7,0	8,6	9,8	10,6
Belçika	4,7	12,1	19,3	20,8	21,5	22,2	22,2	22,0
Danimarka	3,7	11,8	10,8	15,0	17,8	18,2	18,0	17,9
Finlandiya	3,1	7,6	-	-	-	-	18,1	18,0
Fransa	5,0	9,4	9,0	13,8	14,5	14,8	15,2	15,0
Hollanda	5,6	9,6	11,9	12,7	13,7	13,8	13,1	13,0
İngiltere	4,6	8,0	9,6	11,2	12,5	13,0	12,7	12,5
İrlanda	1,7	7,2	11,0	14,2	15,4	16,0	15,9	15,7
İspanya	2,6	6,5	16,1	17,3	22,4	23,0	22,7	22,5
İsveç	5,4	13,2	15,8	17,0	18,6	19,5	19,2	19,1
İsviçre	1,1	4,3	6,7	6,9	6,7	7,8	8,6	9,4
İtalya	4,4	11,4	22,8	24,0	26,0	27,2	27,1	27,0
Japonya	2,0	4,1	-	-	10,6	11,3	11,2	11,1
Kanada	5,1	8,7	12,8	13,5	14,8	14,9	16,0	15,8
Norveç	4,4	9,2	14,8	16,7	18,2	19,4	19,1	19,0
Portekiz	-	-	-	15,6	22,1	22,8	22,7	22,5
Y. Zelanda	-	-	9,2	9,0	11,3	-	12,8	12,6
Yunanistan	-	-	-	27,2	29,6	30,1	28,7	28,5
Ortalama	5,1	8,7	11,9	14,4	15,9	16,8	16,8	16,7

*İlk 9 aylık verilere göre yapılmış tahmin.

Kaynak: F.Sneider, 2000, s. 11

Tabloya göre, OECD ülkelerinde yıllar itibariyle ortalama kayıt dışı ekonomi hacminin artış trendi gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak yıllar itibariyle kayıt dışı ekonomideki en düşük artış ABD’ de görülmüştür.

Dönüşen ekonomilere sahip olduğu kabul edilen bir kısım eski Sovyetler Birliğine bağlı ülkeler ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı, fiziksel girdi (elektrik tüketimi) yöntemi kullanılarak aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir.²⁷

Dönüşen Ekonomilerde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (%)*

Ülkeler/Yıllar	1989-90	1990-93	1994-95
----------------	---------	---------	---------

²⁵ KIZILOT-ÇOMAKLI, s. 138

²⁶ YILMAZ, s. 19

²⁷ YILMAZ, s. 22

<i>Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri</i>						
Azerbaycan	21,9	-	33,8	41,0	59,3	49,1
Gürcistan	24,9	19,5	43,6	50,8	63,0	62,1
Kazakistan	17,0	-	22,2	29,8	34,2	38,2
Rusya	14,7	-	27,0	36,9	41,0	39,2
Ukrayna	16,3	-	28,4	37,5	47,3	53,7
<i>Orta Ve Doğu Avrupa Ülkeleri</i>						
Bulgaristan	24,0	26,1	26,3	32,7	32,7	35,0
Çek Cumhuriyeti	6,4	23,0	13,4	28,7	14,5	23,2
Hrvatistan	22,8	-	23,5	39,0	28,5	38,2
Macaristan	27,5	25,1	30,7	30,9	28,4	30,5
Polonya	17,7	27,2	20,3	31,8	13,9	25,9

Kaynak: YILMAZ Gülay, a.g.e, s. 22

* Tahmin edilen üç dönem için iki ayrı çalışma yapılmış ve bu çalışmaların ikisi de tabloda gösterilmiştir.

Gerek eski Sovyetler Birliği ülkelerinde gerekse Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ortalama kayıt dışı ekonomi hacmi artış trendi göstermekte olup, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde en yüksek artış Ukrayna, Rusya ve Azerbaycan' da görülmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde en yüksek artış ise Çek Cumhuriyetindedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi hacmini tespit etmeye yönelik olarak, bazı Afrika, Orta ve Güney Amerika ile Asya ülkeleri için tahminler yapılmıştır.²⁸

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (%)

Ülkeler/Yıllar	1989-90 Dönemi Fiziksel Girdi Yaklaşım	1989-90 Dönemi Sabit Oran Yöntemi	1990-93 Dönemi MIMIC Yaklaşımı	1999-2000 Dönemi Sabit Oran Yöntemi
<i>Afrika Ülkeleri</i>				
Mısır	68,0	-	-	35,1
Nijerya	76,0	-	-	57,9
Güney Afrika	-	9,0	-	28,4
Tanzanya	-	31,0	-	58,3
<i>Orta / Güney Amerika Ülkeleri</i>				
Arjantin	-	-	21,8	25,4
Brezilya	29,0	-	37,8	39,8
Kolombiya	25,0	-	35,1	39,1
Venezuela	30,0	-	30,8	33,6
<i>Asya Ülkeleri</i>				
Hong Kong	13,0	-	-	16,6
Hindistan	-	22,4	-	23,1
İsrail	29,0	-	-	21,9
Malezya	39,0	-	-	31,1

Kaynak: Shneider & Enste, 2001, s. 10

6. SONUÇ

Yukarıdaki tablolardan açıkça görüldüğü üzere, ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin boyutları, OECD ülkelerinden çok yüksektir.

Ülkemizde kayıt dışı ekonominin azaltılması için bugüne kadar çeşitli tedbirler alınmıştır. Ancak bu tedbirler yetersizdir. Çünkü kayıt dışılığın sonucunda oluşan olumsuz göstergeler halen sürmektedir.

Gerçi 2004 ve 2005 yıllarında enflasyon oranı en düşük rakama ulaşmış, özel kesim yatırım harcamaları artmaya başlamıştır. Ancak henüz iç borç stoku eritilememiştir. Bütün ticari işlemler kayıt altına alınamamış, sosyal güvenlik sistemi dışında kalanların sayısı ise azımsanamayacak kadar fazla olmuştur.

²⁸ YILMAZ, s. 24,

Halen ÷lke n÷fusunun yaklaşık %45' i tarım sektöründe çalışmakta, esasen tarım sektöründe de gizli işsizliğin had safhada olduğu bilinmektedir.

Buna göre kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkili tedbirlerin bir an önce alınması gerekmekte olup, bu tedbirlere ilişkin öneriler bir sonraki yazının konusunu oluşturacaktır.

M. B÷lent AYDIN
Yeminli Mali M÷řavir